

Anna Majewska-Owczarek

Uniwersytet Łódzki

Katedra Edukacji Artystycznej i Pedagogiki Twórczości

Arteterapia jako działanie wspomagające proces otwierania się na Innego

Wprowadzenie

„*Inny* sposób”, „opisy *innych* ważnych zagadnień”, „w kontaktach z *innymi* ludźmi”, „*inny*, oprócz siły, czynnik zainteresowań”¹ to wybrane przykłady zwrotów z zastosowaniem słowa „inny”. Zaimek ten używany jest w odniesieniu do osób, przedmiotów, miejsc, przyczyn – przykłady można by mnożyć i jak podaje *Słownik języka polskiego*² oznacza: nie ten sam, nie taki sam, różny.

W przytoczonych wyżej sformułowaniach posłużenie się tym zaimkiem zwraca także uwagę z tego względu, że owo *inne* nie jest tym, do kogo/czego jest porównywane, nie jest tym, obok kogo/czego się znajduje. Relacja pomiędzy kimś a kimś, czymś a czymś zakłada istnienie różnicy.

W procesie rozwoju myśli filozoficznej do kategorii różnicy w relacjach międzyludzkich odnosił się Emmanuel Lévinas³, który relację między ludźmi określał jako relację Ja–Inny. Według francuskiego filozofa Inny jest zawsze różny od Ja i nie da się tych dwojga sprowadzić do wspólnego mianownika ze względu na ich niepowtarzalność i niezastępowalność.

Różnorodność, obecna także w rozważaniach przedstawicieli filozofii postmodernistycznej⁴, niesie zatem w sobie pewne napięcie, sugeruje istnienie przestrzeni, w której następuje zderzenie co najmniej dwóch podejść, dwóch światopoglądów. Martin Buber⁵ nazywa tę przestrzeń *po-między*, które to opisuje sposoby relacji, nie dotyczy świata zewnętrznego ani wewnętrznego. Jest rzeczywistym miejscem międzyludzkiego dziania

¹ Cytowane zwroty pochodzą z książki *ABC kreatywności. Kontynuacje* K. J. Szmidta (Difin, Warszawa 2019).

² M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, Warszawa 1978, s. 792.

³ T. Żółkowska, *Ja, Ty, Inny – dialog?*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 28, s. 25

⁴ B. Kwiatkowska-Tybulewicz, *Wychowawcze aspekty sztuki współczesnej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016, s. 40.

⁵ T. Żółkowska, *Ja, Ty, Inny...*, s. 28.

się. Człowiek spotyka się z człowiekiem ze świadomością zarówno podobieństw jak i różnic.

Płaszczyzną, na której dochodzi do spotkania z Innym, jest sfera społeczna, w której drugi człowiek pojawia się często jako Obcy – ktoś, kto nie pasuje do naszego oswojonego i poznanego świata, kto wymyka się naszym sposobom interpretowania i wyjaśniania rzeczywistości.⁶

I w takim momencie, od każdego z osobna zależy, czy przekroczy granicę własnych obaw i w myśl klasycznej filozofii dialogu spojrzysz na Innego z otwartością, traktując go jako partnera równie wartościowego jak on sam, zapraszając go do wzajemnego poznania i zrozumienia, czy zdecyduje się na jego odrzucenie.

Zdaniem Barbary Kwiatkowskiej-Tybulewicz⁷ zwrócenie uwagi na Innego, którym może być osoba innego wyznania, narodowości, niepełnosprawna, jest szansą wejścia na nowe ścieżki poznawcze, otwarcia na nieznane dotąd sposoby wyjaśniania i interpretowania świata, twórczego przekształcania rzeczywistości tak, by stawała się przyjazna dla człowieka. Odrzucenie natomiast prowadzić może do samotności w kontekście negatywnym, której, jak pisze Bożena Krupa⁸ powołując się na Brunona Hołysta, towarzyszy smutek, gniew, złość, niezadowolenie z siebie, pesymizm, poczucie wyobcowania, trudności w dzieleniu się własnymi myślami i uczuciami.

Arteterapia i Inny

Formą działania, która wychodzi naprzeciw zmaganiom człowieka związanym z odrzuceniem, bólem, samotnością, pozwalającą na wyrażenie emocji, a także przetworzenie bolesnych przeżyć w bezpieczny sposób, jest arteterapia⁹. Aktywności podejmowane podczas tej formy pracy terapeutycznej związane są z wykorzystaniem wytworów sztuki (dzieł sztuki plastycznej, książek, utworów muzycznych itd.) do poprawy kondycji fizycznej i psychicznej jednostki¹⁰. Uczestnik zajęć zaproszony jest także do swobodnego, niczym nieskrępowanego procesu twórczego, wobec którego kryte-

⁶ B. Kwiatkowska-Tybulewicz, *Wychowawcze aspekty...*, s. 41.

⁷ Ibidem.

⁸ B. Krupa, *Samotność – znak czasu*, [w:] Z. Gaś (red.), *Człowiek na rozdrożu. Zrozumieć, aby pomóc*, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2013, s. 104.

⁹ C. A. Malchiodi, *Arteterapia. Podręcznik*, Harmonia Universalis, Gdańsk 2012, s. 291.

¹⁰ A. Pikała, M. Sasin, *Arteterapia. Scenariusze zajęć*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016, s. 21.

ria wartości artystycznej tracą znaczenie¹¹. Sztuka w arteterapii nie odnosi się bowiem do tradycyjnego jej rozumienia, w którym celem „artystów” (uczestników zajęć arteterapeutycznych) jest wykonanie dzieła, ale istotą jest ekspresja, kreacja¹², proces twórczy¹³. Polega on tutaj „na reorganizacji posiadanego doświadczenia i stwarzaniu w oparciu o jego elementy nowych kombinacji i zestawień”, łączeniu i integrowaniu ich w sposób oryginalny i nieoczekiwany¹⁴.

W arteterapii mamy zatem do czynienia z dwoma procesami:

- percepcją związaną z kontaktem ze sztuką, jej przeżywaniem oraz poznawaniem otaczającego świata,
- ekspresją, twórczą aktywnością, której efektem finalnym jest kreacja mogąca pozwolić na poznanie osobowości jej twórcy¹⁵.

W planowanych działaniach arteterapeutycznych, zwraca uwagę Janina Florczykiewicz, wykorzystanie sztuki obejmuje realizację celów ukierunkowanych dwojako¹⁶. Pierwszy – medyczny – dotyczy wsparcia leczenia w przypadku ujawniających się zaburzeń, np. depresji, stanów lękowych. Drugi – edukacyjny – odnosi się do rozwoju, czyli kształtowania osobowości jednostki.

W nurcie edukacyjnym¹⁷ uwaga skupiona jest na „dostarczaniu jednostce dodatkowej wiedzy, która może polepszyć jej orientację w otaczającym świecie oraz skłonić ją do rozwiązywania najbardziej istotnych spraw życiowych”¹⁸. Dodatkowe wiadomości mają być pomocne przy refleksji nad celem życia, w ujawnieniu własnych potrzeb, a także w rozwoju wrażliwości. W procesie podkreśla się dążenie do rozwoju kreatywności (funkcja emancypacyjna), kształtowania wartości, postaw oraz umiejętności społecznych

¹¹ P. Rozmysłowicz, *Arteterapia jako metoda korygowania zaburzeń emocjonalnych*, [w:] L. Katarzyńczuk-Mania, *Metody i formy terapii sztuką*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2005, s. 12.

¹² M. Stańko-Kaczmarek, *Arteterapia i warsztaty edukacji twórczej*, Difin, Warszawa 2013, s. 12.

¹³ E. Józefowski, *Praktyka sztuki jako terapia – kilka uwag edukatora sztuki*, [w:] L. Katarzyńczuk-Mania, *Metody i formy...*, s. 26.

¹⁴ M. Wróblewska, *Poszukiwanie istoty twórczości w ekspresji werbalnej i plastycznej*, [w:] K. Krasoń, B. Mazepa-Domagala (red.), *Wymiary ekspresji dziecięcej. Stymulacja – Samorealizacja – Wsparcie*, Librus, Katowice 2005, s. 60.

¹⁵ A. Korbut, *Arteterapia i jej zastosowanie w obszarze edukacji*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, t. 11, nr 3(41) s. 270.

¹⁶ J. Florczykiewicz, *Interdyscyplinarność arteterapii – sztuka jako przestrzeń działania arteterapeutycznego*, „Student Niepełnosprawny. Szkice i Rozprawy” 2015, nr 15(8), s. 26.

¹⁷ Z uwagi na problematykę podejmowaną w artykule rozważania ograniczone zostały do bliższego przyjrzenia się roli i znaczeniu nurtu edukacyjnego.

¹⁸ A. Korbut, *Arteterapia i jej zastosowanie...*, s. 271–272.

(funkcja socjalizacyjna), zwraca się uwagę na przekształcanie szkodliwych mechanizmów na takie, które są bardziej wartościowe (funkcja korekcyjna), a także stwarza się warunki, w których uczestnik terapii może odpocząć i nabrać sił do przezwycięzania problemów życiowych (funkcja rekreacyjna).

Eugeniusz Józefowski proponuje, by działania arteterapeutyczne mające charakter edukacyjny rozpatrywane były w kategorii interwencji wychowawczej, która ukierunkowana jest na „wspomaganie rozwoju podmiotowego, poprzez pobudzanie wyobraźni, kreatywnego myślenia i działania, w działaniach lokujących się w przestrzeni sztuki”¹⁹. Jako metodę, która ma sprzyjać owej interwencji, proponuje autorską koncepcję warsztatu twórczego, rozwijaną także przez Wiesława Karolaka²⁰.

W proponowanej autorskiej koncepcji E. Józefowski odwołuje się do wąskiego rozumienia pojęcia arteterapii, ograniczając tym samym działania w ramach warsztatu do kreacji wizualnej. Na charakter i specyfikę aktywności podejmowanej podczas okazji rozwojowych składa się kilka elementów: cele, miejsce, uczestnicy, forma warsztatów, wykorzystane techniki wizualne oraz kompetencje prowadzącego²¹. Każde działanie warsztatowe ma określoną strukturę, która zawiera w sobie trzy elementy:

- 1) trening wyobraźniowy,
- 2) kreacja wizualna,
- 3) omawianie prac²².

Kolejność wymienionych elementów jest ściśle określona i każdemu z nich przypisana jest określona rola. Trening wyobraźniowy stanowi werbalną stymulację, która przyjmuje postać narracji prowadzącego, związanej z problematyką podejmowaną podczas warsztatu.

Zakłada się, że bodźce werbalne w powiązaniu z oddziaływaniem klimatu miejsca, jego właściwości fizycznych, wywołują skojarzenia, które są przekształcane w wyobrażenia wizualne; te z kolei stanowią podstawę tworzenia symboli wizualnych, kodu ikonичnego zapisywanego w powstającym dziele²³.

¹⁹ E. Józefowski, *Arteterapia w sztuce i edukacji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2012, s. 12.

²⁰ W. Karolak, *Arteterapia. Przegląd i porządek*, Difin, Warszawa 2018; idem, *Arteterapie. Język wizualny w terapiach, twórczości i sztuce*, Difin, Warszawa 2014; idem, *Projekt edukacyjny – projekt artystyczny*, Wyd. WSHE w Łodzi, Łódź 2004; idem, *Projekt arteterapeutyczny, projekt edukacyjny, projekt artystyczny*, [w:] W. Karolak, W. Kaczorowska (red.), *Arteterapia. Od rozważań nad teorią do zastosowań praktycznych*, Wyd. AHE w Łodzi, Łódź 2011, s. 377–384.

²¹ Alternatywna nazwa dla warsztatu twórczego zaproponowana przez E. Józefowskiego.

²² Podobną strukturę proponuje C. A. Malchiodi. Dzieli ją również na trzy etapy: wstęp i rozgrzewka, główne ćwiczenia plastyczne, dyskusja i zamknięcie grupy (por. C.A. Malchiodi, *Arteterapia...*, s. 433).

²³ E. Józefowski, *Arteterapia...*, s. 22.

Przeżycia wywołane podczas treningu wyrażane są za pomocą ekspresji plastycznej, co stanowi istotę kreacji artystycznej. Eugeniusz Józefowski podkreśla, że ani sukces, ani obraz, ani grafika, ani efekt końcowy nie jest najistotniejszy, ale ważna jest wartość procesu dochodzenia do kolejnych nowych prac plastycznych²⁴. To właśnie wtedy toczy się wewnętrzny dialog prowadzony podczas tworzenia pracy. Pojawia się refleksja, ujawniają nowe aspekty posiadanego obrazu rzeczywistości, dochodzi do kreacji nowego sposobu jej rozumienia.

Interakcje zachodzące pomiędzy elementami struktury artystycznej – symbolami wizualnymi a elementami osobowości twórcy – skryptami poznawczymi i przyporządkowanymi im emocjami prowadzą do powstania ostatecznej formy artystycznej dzieła, która jest jednocześnie zapisem zmian dokonanych w osobowości²⁵.

Działanie warsztatowe wieńczy omawianie powstałych prac i towarzysząca temu refleksja. Na tym etapie przyjmuje się zasadę dobrowolności wypowiedzi, a autor, jeśli chce się wypowiedzieć, robi to na końcu. Unika się wartościowania poszczególnych prac, co pomaga w dostrzeżeniu, jak inaczej można rozumieć i odczuwać tę samą sytuację wyjściową.

Skoro więc uczestnictwo w procesie arteterapeutycznym niesie ze sobą korzyści dla własnego rozwoju, skoro problematyka warsztatu odnosząca się do Ja zachęca do uświadomienia sobie pozytywnych aspektów siebie i nowego spojrzenia na siebie, to czy przynosi także rezultat w postaci nowego spojrzenia i otwartości na Innego? A jeśli tak, to czy da się określić ten moment podczas działań arteterapeutycznych, kiedy do tej otwartości dochodzi?

W celu uzyskania odpowiedzi na powyższe pytania przeprowadzono analizę materiałów audiowizualnych, na których zarejestrowano warsztat twórczy prowadzony przez prof. Wiesława Karolaka, przeprowadzono wywiad swobodny z autorem na temat innych prowadzonych przez niego warsztatów, a także dokonano analizy warsztatu prowadzonego przez autorkę artykułu.

Analiza projektu arteterapeutycznego

Wybór projektów był losowy, każdy z nich dotyczył innej problematyki, a także przeprowadzony został w różnym czasie. Pierwszy z nich, autorstwa W. Karolaka, analizowany na podstawie materiałów audiowizualnych, zre-

²⁴ E. Józefowski, *Praktyka sztuki...*, s. 26.

²⁵ J. Florczykiewicz, *Interdyscyplinarność arteterapii...*, s. 33.

alizowany został w Chorzowie w 1993 roku i nosił tytuł „Drzewa, drzewa, drzewa...”. Uczestnikami warsztatu była młodzież z Liceum Ogólnokształcącego im. J. Słowackiego w Chorzowie, która opuszczała w szkole bardzo dużo zajęć i której groziła nieklasyfikacja. Młodzież należała do jednej klasy i nie była ze sobą zintegrowana. Cel tego tygodniowego warsztatu polegał na zmianie myślenia tych młodych ludzi.

Formuła spotkań miała charakter otwarty. Wiesław Karolak, prowadząc je, obserwował, jakie są reakcje uczestników na poszczególne działania i aranżował je na bieżąco. Tematyka warsztatu odnosiła się do Ja, a punktem wyjścia do wszelkich działań była symbolika drzewa. Każdy z warsztatów rozpoczynał się od tworzenia obrazów mentalnych (wyobrażenia), następnie młodzież przechodziła do działania, po czym następował czas na refleksję i wymianę myśli.

Podczas podejmowanych aktywności uczestnicy odnosili się do wyobrażenia sobie drzewa. Stając za oświetlonym materiałem, tworzyli rzeźbę z własnego ciała, wyrażając tym samym, z jakim drzewem się utożsamiają. W swojej kreacji odnosili się do jego cech (mocne, wysokie, cienkie, giętkie, słabe, grube). Działanie to wykonywali także w przestrzeni otwartej na hałdach. Odnosili się również do wyobrażenia najpiękniejszego momentu życia drzewa. Ponownie tworzyli rzeźbę z własnego ciała za oświetlonym materiałem, a cień, który pozostawiali, odrysowywany był przez prowadzącego warsztat. Ich zadaniem było ustawić się w relacji do siebie nawzajem. W dalszej kolejności, poproszeni o świadomy wybór kolorystyki, malowali farbami własny cień. Następnie dochodzili do swojej pracy, stawali na jej tle i wypowiadali się na jej temat w określonym kluczu: imię – wybrane drzewo – użyte kolory – jakie emocje wyrażają. Rzeźbę z własnego ciała układali też na płaszczyźnie. Prowadzący warsztat odrysowywał ją, uczestnicy malowali farbami, po czym wycinali i układali w relacji do innego uczestnika. Każde działanie kończyło się rozmową, wymianą myśli.

Z danych pochodzących z wywiadu z autorem projektu wynika, że efektem tygodniowej pracy warsztatowej było zintegrowanie grupy. Dzięki warsztatowi uczestnicy mieli okazję lepiej się poznać i zobaczyć, jak różnie można spojrzeć na ten sam temat. Była to dla nich okazja do odkrywania wrażliwości zarówno swojej, jak i kolegów/koleżanek. Chłopcy założyli zespół muzyczny.

Doszło także do nazwania źródła problemu (niechodzenie do szkoły), spisania przez uczniów własnych postulatów i do rozmowy z dyrekcją na

temat zmian, jakie chcieliby wprowadzić, by móc lepiej uczestniczyć w życiu szkoły. Dzięki sile płynącej z poczucia wspólnoty, którą odkryli, dyrekcja potraktowała młodzież w rozmowie jak partnerów i udało im się dojść do porozumienia.

Podczas działania doszło także do ujawnienia relacji zależności pomiędzy jednym z chłopaków („szefem”) a jego dwoma kolegami („poddanymi”). Ujrzenie tego faktu w symboliczny sposób na obrazie cieni pozostających w relacji między sobą, wzbudziło refleksję, szczególnie u „szefa”, który, uświadomiwszy sobie tę zależność, wyraził skruchę wobec kolegów.

Działanie podczas tego warsztatu miało także wpływ na poczucie bezpieczeństwa w grupie i okazanie zaufania sobie nawzajem, czego potwierdzeniem było m.in. symboliczne ujawnienie przez jedną z dziewcząt faktu bycia w ciąży.

W przeprowadzonym wywiadzie pozyskano także informacje na temat innego warsztatu twórczego autorstwa W. Karolaka pod tytułem „Dom tom”, realizowanego w 1984 roku w Warszawie. Projekt realizowany był przez tydzień i dotyczył spotkania wielopokoleniowego. W jego ramach zbudowane zostały białe boksy, do których zapraszano dwie osoby, starszą i młodszą. Osoby siadały naprzeciwko siebie i rozmawiały na temat tego, czym jest dom. Następnie zapisywały swoje myśli, skojarzenia, refleksje na ścianach w środku zbudowanego boksu. Rozmowa trwała tak długo, aż obie osoby uznały, że czas zakończyć wymianę myśli.

Autor warsztatu w wywiadzie zwracał uwagę na rozmowy trwające czasem bardzo długo, ponadto na starcia, do jakich dochodziło podczas rozmów w przypadku różnicy zdań, wzajemne wymiany skojarzeń na temat domu oraz na uczenie się od siebie nawzajem.

Warsztat autorski: Pasje i zainteresowania

Warsztat prowadzony przez autorkę artykułu na przełomie 2018 i 2019 roku dotyczył zagadnienia pasji²⁶, a jego uczestnikami była młodzież z jednego z ośrodków terapeutycznych w Łodzi. Koncepcja projektu powstała w wyniku rozmowy z kierowniczką ośrodka oraz pracującą w nim panią pedagog. Obie panie zwracały uwagę na występujące u młodzieży zachwia-

²⁶ Na temat pasji: J. Uszyńska-Jarmoc, B. Kunat, *Twórczość codzienna jako aktywność całościowa człowieka*, Trans Humana, Białystok 2015; B. Kunat, *Pasja jako kategoria badawcza – w świetle dualistycznego modelu R. J. Valleranda*, „Psychologia Wychowawcza” 2015, nr 8, s. 31–41; A. Duckworth, *Upór. Potęgą pasji i wytrwałości*, Galaktyka, Kraków 2016; K. J. Szmidt, *ABC kreatywności. Kontynuacje*, Difin, Warszawa 2019, rozdział *W jak wytrwałość*.

ne poczucie bezpieczeństwa, niskie poczucie wartości, lęk przed samotnością i utratą bliskich. Wspominały także o chęci do podejmowania nowych działań z jednoczesnym szybkim wygasaniem zapału. Aby zachęcić zatem młodzież do pozytywnego spojrzenia na siebie, do wzmocnienia ich pewności siebie, a także aby ukazać znaczenie wytrwałości oraz systematyczności w podejmowaniu działania, za punkt wyjścia przyjęto próbę nazwania własnych pasji.

Podczas całego cyklu pięciu spotkań uczestnicy przechodzili w swoich aktywnościach od form statycznych do form dynamicznych, miało to być symbolem drogi, jaką trzeba przebyć, by zacząć rozwijać potencjał i zdolności, które ma się w sobie. W początkowej fazie wykorzystano ćwiczenia autorstwa W. Karolaka mające na celu dostrzeżenie wewnętrznego potencjału, spojrzenie na siebie i zachętę do przyjmowania obrazu samego siebie widzianego swoimi oczami, a nie innych. W dalszej kolejności uczestnicy wykonywali ćwiczenia autorstwa A. Boala mające na celu dostrzeżenie siły sprawczej, która w nich tkwi, i ukazanie, że ich rozwój zależy od nich samych. Określali, co konkretnie mogą zrobić, by zacząć realizować własne pasje i zainteresowania oraz kiedy zaczną to robić. Na koniec zaś podejmowali działanie mające na celu określenie inhibitorów, które hamują ich rozwój, uświadamiali je sobie, przedstawiali w symboliczny sposób podczas kreacji wizualnej oraz podejmowali próby znalezienia sposobu przeciwdziałania im.

Obserwacja uczestnicząca w trakcie warsztatu, a także jego późniejsza analiza pozwoliły na dostrzeżenie zmian, które zaszły w zachowaniu poszczególnych osób, a także we wzajemnych relacjach między uczestnikami. Ze spotkania na spotkanie kilkoro uczestników podczas procesu twórczego coraz bardziej skupiało się na sobie, rezygnując w tym czasie z rozmów z innymi. Przemiana nastąpiła także w zachowaniu młodzieży wobec prowadzącego. Widoczny początkowo dystans grupy do prowadzącej i relacja oparta na podziale my–ona z czasem zaczęły się zmieniać, dystans zaczął się zmniejszać, a prowadząca została przyjęta jako osoba stojąca po stronie grupy. Z czasem następowało coraz więcej wspólnej wymiany myśli, a uczestnicy coraz częściej słuchali także tego, czym dzielili się prowadząca.

Uczestnicy słuchali również z coraz większą uwagą siebie nawzajem. Początkowe zdawkowe zdania wymieniane między sobą w podgrupach zaczęły zmieniać się w wypowiedzi na forum całej grupy. Lekceważony po-

czątkowo jeden z uczestników grupy, izolujący się od niej, w końcowym etapie warsztatu siadał razem ze wszystkimi, wypowiadał się na forum, a jego wypowiedzi nie były ignorowane.

Próba podsumowania

Wszystkie opisane tu warsztaty, choć dotyczyły różnej tematyki i przeprowadzone zostały w odległym od siebie czasie, mają wspólny rezultat. Niezależnie od tematyki, w każdym z nich udało się doprowadzić do stanu, w którym uczestnicy zaczynają słuchać siebie nawzajem. Proces przechodzenia przez poszczególne części warsztatu, od momentu skupienia się na sobie do skierowania wzroku na innych, powoduje, że z jednej strony zaspokojona zostaje potrzeba uważności wobec samego siebie i własnych przeżyć, z drugiej zaś, dzięki „zaopiekowaniu się” sobą i otwarciu na nowe sposoby interpretowania świata, otwiera się furtka w stronę wyjścia ku Innemu. „Poprzez akt twórczy można przyjrzeć się dokładniej i dogłębniej innym osobom i relacjom z nimi”²⁷. Uzewewnętrznienie wewnętrznego monologu inspirowane zarówno do dialogu z samym sobą jak i z innymi²⁸.

Arteterapia wchodzi więc w buberowskie *pomiędzy* i pomaga, by to miejsce międzyludzkiego dziania się i zachodząca tam relacja oparte były na szacunku i postawie otwartości na Innego. Niekoniecznie chodzi tu o przyjęcie jego perspektywy za własną, ale o uznanie z szacunkiem, że może być ona inna. W przypadku zaś niezgody na nią proponuje się wyrażenie tego w odniesieniu do siebie, do własnych myśli i odczuć, nie zaś w formie oceny i oskarżenia.

Pozostaje jeszcze odpowiedź na drugie pytanie dotyczące momentu, w którym owa otwartość na Innego ma szansę się dokonać. Odwołując się do struktury autorskiej koncepcji warsztatu twórczego E. Józefowskiego, analizy materiałów audiowizualnych, danych z wywiadu z W. Karolakiem, a także do obserwacji uczestniczącej w warsztacie autorki i jego analizy, należy stwierdzić, że moment ten następuje na etapie refleksji. Powołując się na model uczenia się przez doświadczenie Donalda Kolba, trzeba zaznaczyć, że etap ten jest inspiracją do tworzenia nowych pojęć, kon-

²⁷ A. Linek, *Arteterapia – poznanie i wyrażanie siebie*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Humanistyczne” 2012, nr 4(1), s. 93.

²⁸ E. Józefowski, *Arteterapia...*, s. 13.

cepcji, postaw²⁹. Dzięki refleksji (autorefleksji) dochodzi do analizy zdobytego doświadczenia, uporządkowania go, a następnie zastosowania go w praktyce, co w oczywisty sposób rodzi nowe doświadczenie poddawane kolejnej refleksji itd. Uczestnicy warsztatu zachęceni są do refleksji po wykonaniu ćwiczenia, zapisania jej na kartce bądź wypowiedzenia podczas prezentacji prac i ich omówienia. Właśnie w tym momencie uczestnicy mają szansę zobaczyć, na jak wiele sposobów można postrzegać i interpretować ten sam problem, to samo zagadnienie. Dzięki zasadzie odwołującej się do braku oceny poszczególnych prac są w stanie zastanowić się głębiej nad tym, czego doświadczają, patrząc na prace innych, mają szansę posłuchać, jak różne przeżycia wywołuje w pozostałych ich własna praca, a także otwiera się przed nimi możliwość wejścia w dialog z Innym. Czas rozmowy z drugim człowiekiem pozwala zobaczyć inną perspektywę, a wielość punktów widzenia staje się inspiracją do poszukiwania porozumienia.

Wiesław Karolak w wywiadzie podkreśla jednak, że choć uczestnicy zachęceni są do refleksji podczas trwania warsztatu, nie da się przewidzieć momentu, w którym refleksja się pojawi. Zapewne warsztat jest jej podłożem, gdyż to w trakcie jego trwania uczestnik zdobywa nowe doświadczenie, natomiast nie ma pewności, że refleksja nastąpi od razu. Ta niepewność prowokuje do sformułowania problemów do dalszej eksploracji. Jaką formę przyjmuje refleksja w działaniu arteterapeutycznym, czy kielkuje powoli, czy przybiera postać nagłego olśnienia, jak długo trwa, jakie okoliczności sprzyjają jej wystąpieniu, czy i jakie ma znaczenie dla uczestników warsztatów? – oto pytania do przyszłych eksploracji badawczych.

Bibliografia

- Boal A., *Gry dla aktorów i nieaktorów*, Drama Way Fundacja Edukacji i Kultury, Cykady, Warszawa 2013.
- Duckworth A., *Upór. Potęga pasji i wytrwałości*, Galaktyka, Kraków 2016.
- Józefowski E., *Arteterapia w sztuce i edukacji*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań, 2012.
- Józefowski E., *Praktyka sztuki jako terapia – kilka uwag edukatora sztuki*, [w:] L. Kataryńczuk-Mania, *Metody i formy terapii sztuką*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2005.

²⁹ A. Perkowska-Klejman, *Modele refleksyjnego uczenia się*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2013, nr 1(61), s. 84.

- Karolak W., *Arteterapie. Język wizualny w terapiach, twórczości i sztuce*, Difin, Warszawa 2014.
- Karolak W., *Arteterapia. Przygoda i porządek*, Difin, Warszawa 2017.
- Karolak W., *Projekt arteterapeutyczny, projekt edukacyjny, projekt artystyczny*, [w:] W. Karolak, W. Kaczorowska (red.), *Arteterapia. Od rozważań nad teorią do zastosowań praktycznych*, Wyd. AHE w Łodzi, Łódź 2011.
- Karolak W., *Projekt edukacyjny – projekt artystyczny*, Wyd. WSHE w Łodzi, Łódź 2004.
- Korbut A., *Arteterapia i jej zastosowanie w obszarze edukacji*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, t. 11, nr 3(41).
- Krupa B., *Samotność – znak czasu*, [w:] Z. Gaś (red.), *Człowiek na rozdrożu. Zrozumieć, aby pomóc*, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2013.
- Kunat B., *Pasja jako kategoria badawcza – w świetle dualistycznego modelu R. J. Valleranda*, „Psychologia Wychowawcza” 2015, nr 8.
- Kunat B., *Pasja jako źródło twórczości codziennej człowieka*, [w:] J. Uszyńska-Jarmoc, B. Kunat (red.), *Twórczość codzienna jako aktywność całonocna człowieka*, Trans Humana, Białystok 2015.
- Kwiatkowska-Tybuliewicz B., *Wychowawcze aspekty sztuki współczesnej*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2016.
- Linek A., *Arteterapia – poznanie i wyrażanie siebie*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Humanistyczne” 2012, nr 4(1).
- Malchiodi C. A., *Arteterapia. Podręcznik*, Harmonia Universalis, Gdańsk 2014.
- Perkowska-Klejman A., *Modele refleksyjnego uczenia się*, „Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja” 2013, nr 1(61).
- Pikała A., Sasin M., *Arteterapia. Scenariusze zajęć*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2016.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 1, PWN, Warszawa 1978.
- Rozmysłowicz P., *Arteterapia jako metoda korygowania zaburzeń emocjonalnych*, [w:] L. Kataryńczuk-Mania, *Metody i formy terapii sztuką*, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2005.
- Stańko-Kaczmarek M., *Arteterapia i warsztaty edukacji twórczej*, Difin, Warszawa 2013.
- Szmidt K., *ABC kreatywności. Kontynuacje*, Difin, Warszawa 2019.
- Wróblewska M., *Poszukiwanie istoty twórczości w ekspresji werbalnej i plastycznej*, [w:] K. Krasoń, B. Mazepa-Domagała (red.), *Wymiary ekspresji dziecięcej. Stymulacja – Samorealizacja – Wsparcie*, Librus, Katowice 2005.
- Żółkowska T., *Ja, Ty, Inny – dialog?*, „Studia Edukacyjne” 2013, nr 28.

Abstrakt: Celem artykułu jest spojrzenie na działania arteterapeutyczne z nowej perspektywy i przedstawienie ich jako obszaru, w którym oprócz zmiany posiadane-go obrazu rzeczywistości oraz kształtowania nowego sposobu rozumienia samego siebie, dochodzi także do kształtowania postawy otwartości na Innego. Inność w artykule rozpatrywana jest w kategorii różnicy, która pojawia się pomiędzy osobami w bezpośredniej relacji. Każda relacja wiąże się z wy-

stąpieniem różnych napięć, zderzeniem różnych punktów widzenia, niekiedy z przekraczaniem własnych granic, dlatego też zasadne jest szukanie rozwiązań mogących wspomagać budowanie porozumienia między ludźmi. W artykule przedstawiono przykłady warsztatów twórczych o różnorodnej tematyce. Na podstawie ich analizy oraz doświadczenia arteterapeutycznego badacza w artykule podjęto próbę odpowiedzi na pytania, czy arteterapia sprzyja kształtowaniu nowego spojrzenia i otwartości na Innego oraz czy da się określić moment podczas działań arteterapeutycznych, w którym dochodzi do tej otwartości. Sformułowano także problemy do dalszej eksploracji.

Słowa kluczowe: Inny, warsztat twórczy, działania arteterapeutyczne, moment zmiany, przekraczanie granic, budowanie porozumienia.

Art therapy as an activity to support the process of opening up to the Other

Abstract: The aim of the article is to look at art-therapeutic activities from a new perspective and present them as an area in which, apart from changing the image of the reality and creating a new way of self-awareness, there is also an attitude of openness towards the Other. The Otherness in the article is considered in the category of a difference, which appears between people in a direct relationship. Each relationship is associated with the occurrence of various tensions, with the clash of different points of view, sometimes with crossing one's own borders, which is why it is legitimate to look for solutions that can help to build understanding between people. The article presents examples of creative workshops on various topics. Based on their analysis and the experience of the art therapy researcher, the article attempts to answer the questions whether art therapy contributes to shape a new perspective and openness to the Other and whether it is possible to determine the moment during art-therapeutic activities in which this openness occurs. Problems for further exploration were also formulated.

Key words: Other, creative workshop, art-therapy activities, moment of change, crossing borders, building an agreement.